

ORTAK MİTOLOJİK UNSURLARIN ÇOK KÜLTÜRLÜ YAPININ OLUŞMASINA ETKİSİ VE BUNUN SANATSAL YANSIMALARI

Yüksel GÖĞEBAKAN¹

ÖZET

İnsanoğlu, dünya üzerinde her ne kadar çok farklı coğrafi ve iklimsel yapıya sahip bölgelerde varlık göstermiş olsa da, genel anlamda benzer yaşanmışlıklara ve inanç sistemlerine sahip olmuştur. Bu durum, bir taraftan çok kültürlü bir yapının oluşmasına neden olurken, diğer taraftan da birbirlerinden haberdar olmayan toplumların ortak/aynı değerler peşinden gittiği hakkında bilgi vermektedir. Kültürel anlamda ortaya konulan bu zengin yapıyı besleyen kaynaklardan bir tanesi, birçok topluluk tarafından benzer örneklerle ele alınmış olan, mitolojilerdir. Mitolojiler, toplumların yaşanmışlıkları hakkında aydınlatıcı bilgiler verirken, diğer taraftan da farklı coğrafyalarda yaşayan insan gruplarının ortak değerlerini gün yüzüne çıkarmakta, bu değerlerin kaynaklarını araştırmaktadır. Bazen gerçekte çok da bağlantısı olmayan sıradan söylenceler olarak kabul edilen mitolojiler, ortaya konulan maddi kalıntılarla çoğu zaman insanları şaşırtmıştır. Yaşandığı konusunda şüpheler uyandıran ve sadece mitolojilerde yer alan olayların, arkeolojik gelişmeler neticesinde gerçekten yaşanmış olaylar olarak kendini göstermesi, insanlık tarihinde birçok yeni oluşumların ve değerlendirmelerin gerçekleşmesine neden olmuştur. Kuşkusuz benzer özelliklere sahip mitolojik olayların birçok farklı coğrafyada sadece isimlerde yaşanan farklılıklarla tekrarlanması ya da aynı şekilde varlık göstermesi, toplumlar arasındaki etkileşim hakkında bilgilendirici bir durum arz etmektedir. İşte bu mitolojik unsurların devamlılıklarının sağlanmasına ve benzerliklerin ortaya konulmasına katkı sağlayan alanlardan birisi de sanattır. Nitekim sanatın farklı dallarında benzer mitolojik olayların yoğun bir şekilde ele alındığı, tarihi bir vesika olarak geçmişi aydınlattığı bilinmektedir. Yapılan bu çalışmanın amacı toplumların yaşamlarında önemli yere sahip olan ortak mitolojik olaylar arasındaki ilişkilendirmeleri yapmak ve bundan yola çıkarak da sanat eserlerinin bu olayların tanınması ve devamlılığına sağladığı katkıyı örneklerle ortaya koymaktır. Mitolojik benzer olayların sanatın farklı alanlarına ait örneklerle ortaya çıkarılması ve bu etkileşimlerin sağlam temellerle ispatının yapılmasının, günümüz toplumları arasında kültürel etkileşimin güçlendirilmesi ve yaşanmasının yanında uluslararası barışa da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

¹ Doç.Dr., İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Resim Bölümü,
yuksel.gogebakan44@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Ortak Mitolojiler, Sanat, Sanat ve Mitoloji

**THE IMPACT OF COMMON MYTHOLOGICAL ELEMENTS ON THE
FORMATION OF MULTICULTURAL STRUCTURE AND THE ARTISTIC
REFLECTIONS OF THIS SITUATION**

ABSTRACT

The humankind generally had similar experiences and belief systems, although they lived in the regions had very different geographical and climatic structures. On one hand, this situation caused the formation of a multicultural structure and on the other hand, it gives the information about the fact that the societies which did not know each other followed the common/same values. One of the sources maintaining this rich structure which was revealed in the cultural sense is the mythologies which were approached with similar samples by many communities. While the mythologies are giving the enlightening information about experiences of communities, on the other hand, they are unearthing the common values of groups of people living in different regions and they are searching for the sources of these values. The mythologies that are sometimes accepted as the common myths which do not have relevance to the reality all astonished the people frequently with the material remains revealed. The fact that the events which raised the doubt if they were lived or not and taken place only in mythologies showed themselves as the events which were really lived as a result of the archaeological developments caused the realization of many new formations and evaluations in human history. Naturally, being repeated of the mythological events have the similar features in many different geographies with the differences only about the names or showing the presence similarly poses an informative status about the interaction between communities. Here, one of the areas that contribute the ensuring the continuity and demonstrating the similarity of mythological elements is art. Thus, it is known that the mythological events are approached intensely in different branches of art and the art illuminates the past as the historical documents. The purpose of this study is making the associations among the common mythological events which have an important place in the lives of societies and revealing the contribution of the artworks with the samples for the recognition and continuity of these events. It is thought that revealing the mythological similar events with the samples belong to the different branches of the art and making the proof of these interactions with solid foundations will make the contribution to the international peace as well as strengthening and experiencing the cultural interaction in today's society.

Keywords: Mythology, Common Mythologies, Art, Art and Mythology

GİRİŞ

Söylenceden tarih yazmaya çalışmamıza gerek yok, ama uydurulmuş ya da inanılmaz olanın altında gerçeğe ilişkin bir şeylerin gizlendiğini de varsaymalıyız (C. Leonard Woolley, 1934).

İnsanlar her ne kadar farklı coğrafi ve iklimsel özelliklere sahip bölgelerde yaşamlarını sürseler de, benzer ortak değerlere ve inanç sistemlerine sahip oldukları ve yaşam standartlarını bu doğrultuda oluşturdukları, tarihsel süreç içerisinde yaşanan deneyimlerden ve araştırmalardan tespit edilmiştir. İnsan toplulukları arasında ortaya konulan ilişkilendirmelerde; bir taraftan kültürel anlamda bir çeşitlilik ve aykırılık oluşmasına rağmen, diğer taraftan da zihinsel anlamda ortak özelliklere sahip anlayışları görmek mümkündür. Nitekim Lévi-Strauss'a (1986: 31) göre insanlık kültürel anlamda ayrımlar yaşasa da, antropolojik araştırmalar göstermiştir ki, zihinsel anlamda aynı yetilere sahiplerdir. Hıristiyanlığın başlangıcında, yani IV. ve V. yüzyıllarda, Fransa'da Hıristiyanlığı kabullenip kiliselerini inşa etmek isteyenlerin mevcut pagan yapılarından faydalanmaları, çok güçlü bir şekilde kendini göstermiştir. Önceki dönemlere ait yapı unsurlarının ve süsmelerinin yeniden kullanılmasına, sanatsal ve kültürel devamlılık göstergesi olarak sık sık rastlanmaktadır. Tapınaklardaki tanrıların İsa, Meryem yahut diğer kutsal kişiliklere sahip azizelerle yer değiştirmesi, bunların ortadan kaldırılmaması, ikinci derecede bir öneme tabii tutulması çok olağan bir hale gelmiş ve aslında bir yerde bu durum zorunluluk halini almıştır. O dönemlere ait birçok sanat eserinin, mimari yapının ya da çevresel değere haiz unsurun devamlılığının sağlanmasının ana nedeni olarak da, bu durum gösterilmiştir (Erder, 2007, s. 78). Hz. İsa'ya ve Hıristiyanlığa rağmen Avrupalılar, pagana bağlı inanç ve gelenekleri sürdürmeye devam edince Roma İmparatoru I. Costantinus (IV. yy), "Yeni güneşimiz İsa'dır; madem pagan inançları silemiyoruz biz de İsa'nın doğumunu bu tarihte kutlayalım" demiştir. Buna rağmen ilk zamanlardaki kutlamalarda güneşi selamlamaya devam etmişlerdir (Ergun, 2012, s. 151). Daha sora görüleceği üzere Hz. İsa'nın güneşle ilişkilendirilmesi, güneşle özdeşleştirilen Mithra ve Yunan tanrısı Helios'un özelliklerinin bir devamı olarak değerlendirilmiştir.

Önemli günlerin ya da ritüellerin değişik coğrafyalardaki topluluklarda bazen farklı bazen ise aynı ad altında görülmesi çok sık rastlanan bir durumdur. Nitekim Hz. İsa'nın doğum ve vaftiz gününü temsil eden ve Hıristiyanlarca kutsal bayram olarak kutlanan Noel, ya da Christmas, Batı Hıristiyanları tarafından 25 Aralık, Doğu Hıristiyanları tarafından ise 6 Ocak'ta kutlanmaktadır. Tevrat ve İncil'de bu konuda birçok tezat bulunmakta olup, aslında bu tarihler doğum ve vaftiz gününü göstermemektedir. Hıristiyan dünyasının çok öncelerde de

aynı günlerde başka bayramlar -Aydınlıklar bayramı-Phota, İmparatorluk bayramı-Theophaneiz, Doğu bayramı-Geethlia, Tanrının yeryüzünde belirişinin bayramı- (Işık, 1997, s. 454) kutluyor olmaları, mevcut tarihe yeni ritüellerin eklenmesi hususunda bazı soru işaretlerinin oluşmasına neden olmuştur. Bu bayramların hepsinin günlerin gittikçe kısaldığı Aralık ayına denk gelmesi, güneş tanrısının ışığının dünyayı tamamen terk edeceğinden korkulmasının sonucu olarak ortaya çıkan, bir husus olarak görülmüştür. 25 Aralık'ta günlerin yeniden uzamaya başlaması, ışığın karanlığı mağlup ettiği inancını doğurmuştur. Onun için bu gün Güneş tanrısı Mitra'nın doğum günü olarak kutlanır olmuştur (Ergun 2004, s.103). Romalılar 25 Aralık'ta Mithra festivalini kutlamaya başladılar ve aslında İran'da Mithra'nın doğum günü olarak kabul edilen bu tarih, Avrupa'ya taşınmanın bir neticesi olarak Hıristiyanlığa Hz. İsa'nın doğum günü olarak geçmiş ve kullanmıştır (Kızıl, 2013, s. 129). Hazreti İsa'nın doğduğu gün hakkında ciddi kanıtlar olmamasına rağmen, Luka İncili (2/4-8) doğduğu zamanı çobanların kırlarda sürülerini otlattığı bir dönem olarak göstermektedir. Bu ise kışın olmayan bir durum olup, 25 Aralık'la çelişmektedir.

Gerek maddi özelliklere bürünmüş, gerekse maddi boyut kazanmamış olsun birçok benzeşen ortak değerleri farklı bölgede görmek mümkündür. Özellikle kutlama ve ritüellerde bu etkileşimin çok daha sık görüldüğü yapılan araştırmalarda tespit edilmiştir. “Eski İran inançlarının izi olarak Hıdrellez (Hızır İlyas Günü) İran'da senenin ilk günü sayılan Nevruz'la aynılaştırılmıştır. Hızır talih ve bereketi temsil eder ve gözle görülmez bir İslam velisidir ki umumiyetle Hıristiyanlıktaki Saint Georges'un, Ortodoksluk'ta Aya Yorgi'nin karşılığıdır. Bir Hıristiyan azize karşı bir Müslüman velisi doğmuştur. Fakat Mezopotamya'ya ait payen inancı hepsine altyapı görevini görmektedir (Ülken, 2006, s. 271).

Aynı özelliklere sahip değerlerin bölgesel, coğrafi ve iklimsel değişkenliklere göre bir küçük farklılıklar yaşadığını görmek mümkündür. Bölgesel farklılıklar beraberinde, çevresel unsurlara ait maddi yapılanmaların somut olmayan ya da manevi kültürel yapılanmalara dönüşmesine de neden olmaktadır. Öyle ki ilkel toplumlarda o bölgede yaşamsal öneme sahip olan bazı unsurlar, orada hüküm süren toplumun inanç ve kültür yapısını da etkilemiştir (Kagan, 1993, s. 136). Ondan dolayıdır ki resim yapmak genel bir durum arz etse de kullanılan imgeler coğrafi özelliklere göre farklılık göstermektedir. Nitekim bir Çin resminde hamsi balığı görmek ne kadar imkansız ise aynı şekilde bir Anadolu işinde fok balığı ya da Avrupa'ya ait bir işin üzerinde de zürafa resmini görmek o derece imkansızdır. Coğrafyanın toprağın doğal yapısı o bölge insanına kendine has özellikler kazandırırken, insanlığa ait ortak değerlerin de tekrarlanmasına imkan vermektedir. Aynı ortak düşünce biçimine sahip olan

Mısırlıyı, Sümerliyi, Romalıyı ya da bir Azteki birbirlerinden ayıran üzerlerinde yaşamış oldukları topraktır (Eyüboğlu, 1997, s. 24).

1. ORTAK MİTOLOJİK UNSURLAR VE SANATSAL YANSIMALARI

Farklı toplumların benzer özellikler gösteren değerlere sahip oldukları ve bu değerlerin oluşmasında bir önceki ya da farklı coğrafyalardaki toplumların katkılarının hayli fazla oldukları, bir şekilde bunlardan etkilendikleri, ya da onlara ait özellikleri etkilenmenin de ötesinde direk aldıkları, dünya üzerinde yaşamış olan topluluklar bakımından, çok sık karşılaşılan bir durumdur. Üzerinde yaşanmışlıklara ait dinamikleri taşıyan bu ortak özelliklerin tekrarını ya da etkileşimini sağlayan birçok etkenin olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun oluş biçimi bakımından; bazen bir önceki toplumlar tarafından itibar görmüş, etkisi çok güçlü olan bir değer direk alınarak tekrarlanması söz konusu iken, bazen de aynı değer farklı kişiliklerle ya da isimlere bürünerek başka bir coğrafyada tekrarlanmasını görmek mümkündür.

1.1. Tufan

Ders alınması gereken bir mit olan Tufan, özde mitolojideki yaratılışın ayrılmaz parçası olarak “su” ile özdeşleşmiş iken, diğer taraftan da insanların tanrılara karşı göstermiş oldukları sorumsuzluk, işlenen günahlar ve vurdumduymazlıklar neticesinde, tanrılar tarafından cezalandırılmalarını içermektedir. Pagan ya da batıl dinlerde olduğu gibi Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi semavi dinlerin kutsal kitaplarında da su ilkesel varlıklardan biri olarak gösterilir ve insanın balçıktan yaratılması su mitosunun önemini ortaya koymaktadır (Gezgin, 2009: s. 7). En eski örneği Sümer mitologyasında görülen bu mit, kronolojik yapı içerisinde dünyanın birçok bölgesinde benzer özellikler göstererek tekrarlanmıştır. Geçen yüzyılda Ninova/Ninive’de yapılan kazılarda Asur Kralı Asurbanipal’in kitaplığı içinde bulunan bir tablet, Sümerlerin Gılgamış Destanı’nın son hikayesi olarak değerlendirilmiştir (And, 2012: s. 104). Kitab-ı Mukaddes’de geçen Tufan benzeri hikaye, bu destanın on birinci tabletinde bulunmaktadır. Bu keşif 1872 yılında gerçekleşmiştir (Tez, 2008, s. 80; Mitoloji, NTV, s. 28).

Resim 1. Peter Paul Rubens, Deucalion ve Pyrrha, Panel Üzerine Yağlıboya, 26.5X41.5 cm. 1636.

Resim 2. Michelangelo Buonarroti, Büyük Tufan, Sistine Şapeli, 1508-1512, Vatikan.

Aynı şekilde Yunan Mitolojisi'nde yer alan tufan konusunun ele alındığı Deucalion mitine göre, çok eski zamanlarda insanlar günah işlemeye başladılar ve Zeus bu durumdan rahatsızlık duydu ve onları cezalandırmaya karar verdi (Resim 1). Zeus, yaşanan düzensizlikleri gördü rahatsız oldu ve buna karşın yeryüzüne büyük bir Tufan gönderdi (Graves, 2012, s. 174). “Prometheus, insan olan oğlu Deucalion ve eşi Pyrrha'ya Tufan'ın geleceğini haber vererek onları uyardı ve her ikisini odundan yapılmış sandığın içine yerleştirdi. Dokuz gün dokuz gece süren yağmurun sonunda, bütün dünya yok oldu, sadece iki dağın tepesi Yunanistan'da kaldı (Seyidoğlu, 2007, s. 27). Semavi dinlerde işlenen tufan olayında ise Nuh ve çocuklarının başına gelen olay anlatılmaktadır. Burada da insanlığın geldiği noktaya dikkat çekmek, aslında ders vermek ve ibret alınması için, tufan gerçekleşmiştir. Özellikle Batı sanatında bu konu, Rubens, Michalengo (Resim 2) Jan Bruegel, Castiglione, Dali vb. birçok farklı çağa, döneme ve akıma ait sanatçı tarafından farklı resim teknikleriyle ele alınmıştır.

1.2. Kurban

Dünya üzerindeki hemen hemen tüm toplumlarda farklı ritüellerle işlenmiş olan ortak mitlerden birisi olan “Kurban”, Paleolitik dönemden en yakın zamana kadar tüm insanlık tarihinin inanç sistemlerinin ayrılmaz parçası olan bir mittir. Nitekim Neolitik dönem sunak ve altar gibi mekânların günümüze kalan arkeolojik kalıntıları, bu inanç ve onun yansıması olan ritüellerle ilgili önemli maddi kalıntılardır. Truva savaşının başlayabilmesi için tanrıça Artemis'in Agamemnon'un kızı İphigeneai'nın kurban edilmesini talep etmesi aynı şekilde semavi dinlerdeki Hz. İsmail-İshak'ın kurban edilme girişimi farklı inanç sistemlerinin yansıyan ortak özellikleri olarak görülmektedir. Özellikle aynı konunun resim ya da diğer sanatçılar tarafından ele alınış biçimlerinde çok önemli benzerlikler bulunmaktadır. Antik döneme ait vazolarda ve duvar resimlerinde bu trajik sahnenin ele alınması, konunun önemini ve tarihsel süreç içerisinde ne kadar eskiye gittiğini ortaya koymaktadır.

Resim 3. Roma Freskосу, İphigeneai'nın Kurbanı, MS. I. yy. (Aslı MÖ 4. yy. Timanthus).

Resim 4. Michelangelo Merisi da Caravaggio İshak'ın Kurbanı, Tuval Üzerine Yağlıboya, 1598-1599.

Yunan'da konunun ele alınış biçimi o dönemde popüler olan vazo resimleri ile kendini gösterirken, Roma döneminde ise daha çok çağın en popüler resim tekniği olan fresko ile devam etmiştir. Resim 3'te görüldüğü üzere bakire İphigeneai askerlerin kollarında kurban edilmeye götürülmektedir. Kurbanın önünde babası Agamemnon ile kurban ve kurbanı taşıyan askerlerden biri resmin üst köşesinden melek tarafından getirilen geyiğe şaşkın gözlerle bakmaktadırlar. İphigeneai yukarı doğru bakarken adeta kendine gelen bir yardım olarak gördüğü geyiği ve onu getiren meleği göstermektedir. Askerlerin arkasında kızının gidişine üzülen ve sağ eli ile yüzünü kapatarak ağlayan, kurbanın annesi Klytaimnestra'dır.

Batı resim sanatında çok sıkça kullanılan bir konu olarak Hz. İbrahim'in Hz.İsmail-Hz.İshak'ı kurban etme sahnesi, mozaik ve fresklerden en yakın modern dönemde üretilen çalışmalara kadar tekrarlanmış, dinsel bir olaydan dersler çıkarılması gerektiği, sanatın evrensel dili kullanılarak ifade edilmiştir. Bu resimlerin İslam sanatındaki benzerlerine göre en belirgin farkı, Eski Ahid'e paralel olarak, kurban edilmesi için seçilen kişinin Hz. İsmail değil de Hz. İshak olmasıdır. Batı resminde konuyu işleyen en önemli sanatçılardan birisi İtalyan ressam Michelangelo Merisi da Caravaggio (1571-1610)'dur (Resim 4). Güçlü ışık-gölge zıtlıklarıyla betimlediği resimlerinde, kullandığı dramatik anlatımla ön plana çıkarak Barok üslubun önemli isimleri arasında yer alan sanatçı, günlük yaşamdan seçtiği konularda kullandığı modeller gibi din konulu resimlerinde de sıradan insanları model olarak kullanması, din adamları tarafından saldırgan bir tavır olarak görülmüş ve kilise tarafından siparişi verilmiş olan eserlerinin geri çevrilmesine neden olmuştur (Şentürk, 2012, s. 195).

1.3. Mithra

Bir genç tarafından boğanın öldürülme sahnesi Avrupa müzelerinde ve mabetlerinde sıkça karşılaşılan ve bunun neticesinde de dikkate alınan önemli bir konudur. İran, Anadolu, Mezopotamya ve Avrupa ekseninde birçok farklı müzede bu konuyla ilgili kabartma ya da heykel gibi sanat eserleri, yaşanan olayın ve bunun topluluklar tarafında kabul görmesinin maddi delilleri olarak değerlendirilmesine ortam hazırlamaktadır. Ortak özellikler taşıyan bu sanat eserleri kuşkusuz aynı konunun ortak bir değer olarak farklı topluluklarda önemsendiğini ve bu önemsenmenin sonucu olarak da sanat nesnesine dönüştüğünü göstermesi bakımından önem taşımaktadır. (Resim 5-6)

Birçok farklı müzede ya da mabette işlenen bu sahnenin kahramanı, kökeni Hint'e kadar giden, Tanrı Mithra'dır. Tanrı Mitra; ilk kez Antik Arilere ait, Güneşle ilişkilendirilen bir tanrı olarak ortaya çıkmış, Arilerin Hint ve İran olarak ikiye ayrılmalarının sonunda bu özelliğini korumuş, Hindistan'da Mithra yahut Mihr olarak anılmış, İran'da ise Güneş ve Güneşin ışığıyla ilişkilendirilmiştir (Kızıl, 2013, s. 114). Pers hükümdarı Dara I zamanında

adı çok popüler olan Mithra, Perslerin büyük tanrısı olarak MÖ XIV. yy'da Mittani Hurileri tarafından tapınım görmüş, Hint tanrısı Mithra'nın İran yansıması olarak değerlendirilmiş, birçok vasıflara giydirilmiş, kimi zaman akit ve dostluk tanrısı olarak kabul edilmiş, aynı zamanda güneş ve ışık tanrısı olarak da tapılmış birçok bölgede de kabul görmüş ve itaat edilmiş bir mittir. Güneş ve ışık tanrısı olma özelliği çoğu kabartmalarda başının etrafındaki okların simgesel ifadesi ile gösterilmiştir (Resim 7-8). Gerek mozaik tekniğinin uygulandığı Resim 7'de gerekse kabartma olarak gösterilen Resim 8'de görüldüğü üzere kahraman, başının etrafında oklarla ifade edilmiş bu da onun güneş ve ışıkla ilişkilendirilmesinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. (Amerika New York'taki Özgürlük Heykeli'nin başında da aynı okların kullanılması, onun, Mithra ile ilişkilendirilmesine neden olmuştur) Aynı ifade biçimlerini Mezopotamya, Anadolu ve dünyanın başka-Anadolu'daki Arsamia (Kahta Çayı) kabarmaları gibi- coğrafyalarında da görmek çok olağan bir durum arz etmektedir.

Resim 5. San Clemente Kilisesinin altındaki Mithraeum, Roma, III. yy.

Resim 6. Santa Prisca Kilisesinin altında Mithra, Roma. I. yy.

Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta, güneş tanrısı olarak kabul edilen ve bununla da bağlantılı olarak başının etrafında ışınlarla çevrili olarak tasvir edilen Mithra'yı Ahura Mazda'nın yarattığından ve eğittiğinden bahseder. Avesta'da “anlaşma, sözleşme, akit, ittifak ve söz” anlamına gelen Mitra isminden türediği kabul edilip, İran'da anlaşmalardan sorumlu bir tanrı olarak kabul edilmiştir (Kızıllı, 2013, s. 114). Hayat veren bir avarlık olarak da Part dönemiyle (MÖ 247-MS 226) bir kurtarıcı olarak görüldü ve Frigya miğferi, tunik ve burçlarla kaplı pelerin giymiş bir genç olarak tasvir edilmeye başlandı ve bir kurtarıcı olarak Romalı askerler tarafından kabul edildi. Zamanla öyle bir noktaya geldi ki, bu kült Panteon'a da taşındı ve III. yy'da Roma'nın resmi güneş tanrısı Sol İnvictus'la (yenilmez güneş) ilişkilendirildi. Roma'da bu kadar köklü bir şekilde yerleşmeye tabii olunca da uzun bir süre Hıristiyanlıktan daha güçlü kaldı. Kayalık bir mağarada doğduğu söylenen Mithra'ya tapınılan ve Mithraea –buradaki gizemli ayinlere sadece erkekler katılabilirdi- olarak adlandırılan yeraltı mabetlerinin (Mitoloji, 2012, s. 59) üzerlerine zamanla Hıristiyanlığa ait

mabetlerin inşa edilmesi, yeni dinin onun etkilerini azaltmak için kullandığı bir strateji olarak değerlendirilebilir.

İran'da, Güneş tanrısı Şamaş ile karıştırılan, Frigya'da Sabazios'un etkisinde kalan Mithra, Anadolu'da da benimsendi. Helenistik çağda Asya'da yaşayan Yunanlılar tarafından bir figürle temsil edilen Mithra'nın etrafında mistik bir din oluşturuldu ve MS II. yüzyılda Roma'da benimsendi. Roma'da limanlarda ve büyük kentlerde o kadar popüler hale geldi, sonrasında Hıristiyanlıkla rekabet eder duruma ulaştı. Gizemli törenleri yer altında bulunan tapınaklarda ya da mağaralarda yapılan bu inanç sistemini tercih eden kişiler, inançlarına göre Mithra tarafından bir boğanın kurban edilmesiyle ebediliği elde ediyorlardı. Bundan dolayıdır ki, Roma ve Ostia'da bulunan yüzlerce yeraltı tapınağının duvarlarında boğanın kurban edilme sahnesi işlenmiştir (Resim 5-6). 1123'de inşaatı tamamlanan San Clemente Kilisesi daha önce var olan bir Mithraeum'un üzerinde dolayısıyla bir Mithra kültürünün üzerine inşa edilmiştir. Aynı şekilde Santa Prisca Kilisesi IV. ya da V. yüzyılda bir Mithra tapınağı -bir cripta bulunan altar- üzerine inşa edilmiştir. Burada orijinal Mithraeum'un merkezi bir koridor, niş ve yan banklardan oluşmaktadır. Her iki kilisede de var olan bir inançsal mekan üzerinde başka bir inançsal anlayışın hakimiyeti söz konusudur. Gizli Mithra kültürünün içinde karga, kartal başlı aslan, asker, aslan, pars, güneşin habercisi ve ulşu olmak üzere yedi merteye bulunurdu (Korkmaz, 2012, s. 499).

Resim 7. Güneş Helios, Greko-Roman mozaik (Detay), Sparta Arkeoloji Müzesi, Imperial Roman.

Resim 8. Truva Athena Tapınağı'ndan Güneş Tanrısı Helios'un kabartması, Troy VIII, MÖ 390 sonu, (Heinrich Schliemann tarafından keşfedilmiştir.) Altes Müzesi, Berlin.

Hıristiyanlıktaki önemli iki ritüel olan Noel ve çam ağacının da Anadolu'daki antik döneme ait yaşanmışlıklarla ve kültürler arası etkileşimle bağlantılı olduğu ortaya konulmuştur. Anadolu'daki Ana Tanrıça Kibele (Resim 9) ve Attis (Resim 10) mitosunun, bu ritüelin şekillenmesinde önemli yeri olduğu, bu durumun da benzer inançsal yaklaşımların farklı coğrafyalarda hüküm süren topluluklar üzerindeki tesiri olarak görüldüğü ve kültürel

Resim 9. İki Müzisyen eşliğinde Ana Tanrıça Kibele heykeli, Kireçtaşı, Boy 126 Cm, Ankara, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, MÖ 6. yüzyıl-Frigya Dönemi, Ankara.

Resim 10. Çocuk (Genç) Attis Büstü, Mermer, Ulusal Kütüphane, M.Ö. II. Yüzyıl-Hadrian Çağı, Paris.

çeşitliliğin ve bu çeşitliliğin birleştirici unsurlarının bir sonucu olduğu değerlendirilmektedir. Attis için hazırlanan törenlerde bir çam ağacını süslemek ve sonrasında da o ağacı kesmek önemli bir ritüel olarak görülmektedir. İnanca göre Attis her ilkbaharda dirilir ve yapılan törenle Kibele ile evlendirilirdi (Ünal, 2001, s. 34–35). Noel kutlamalarında çam ağacının süslenerek bir kutlama gerçekleştirilmesinin, Attis için hazırlanan törenlerdeki özelliklerle göstermiş olduğu benzerlik, yaşanan etkileşimin bir yansıması olarak görülmektedir (Işık, 1997, s. 458). Anadolu’da hâkim olan Kibele kültü ile karşılaşan magiler, doğuya ait Mithra ile Anadolu’ya has olan Kibele kültürünü birleştirip, bir şekilde İran ve Mezopotamya’da varlık gösteren Mithra’yı tanrıça Kibele üzerinde tekleştirdiler. Mithra, Kibele ile beraber anılmaya başlandı ve bu iki inanç Ahamenişler döneminde tek bir inanç olarak varlık gösterdi. Mithra inancında önemli bir ritüel olan *taurobolium* (kurbanın altında adayın kanla vaftiz edilmesi) da bu değişimden sonra, Kibele ile birlikte ortaya çıkan bir değerdir (Cumont, 1911, s. 65–66).

Resim 11-12. Mithradates VI Eupator, Pontus Kralı, Louvre Müzesi, MÖ 120-MÖ 63, Paris.

Kapadokya’da Kommagene’de ve Pontus Krallığında bu inanç sistemi bir devlet kültürüne dönüşmüş, krallar Mithradates ünvanını kullanmışlardır. Bu krallıklar, Kyros ve

Darius soyundan geldiklerine inandıklarından Anadolu krallıklarının hükümdarları da hep Mithradates adını taşımışlardır. Zafer kazandıran, kişilerin ve toplumların haklarını koruyan ve adaleti sağlayan, savaşçıların ve doğruluğun koruyucusu olan (Kızıl, 2013: 118), her şeyi duyup gören ve öbür dünya ve ruhların yaşamasına devam eden ve ölümlerin ruhlarını sorgulaması umudu, Mithra kültürünün diğer tanrılara göre daha fazla değer görmesine neden olmuştur (Büyük Larousse- 16, 1986: 8229). Anadolu'nun kuzey sahilinde büyük bir hakimiyet kuran ve gözünü tüm Küçük Asya'ya diken Pontus Krallığının son kralı olan Mithridates VI Eupator, Roma'ya karşı çok saldırgan bir tavır izlemiştir. Gücünü ve kaynağını bu coğrafyadan, kültür bileşiminden alan ve Anadolu'yu istilacılara karşı savunan unutulmaz bir komutan olarak, özellikle MÖ 120-63 arasında Anadolu'daki Roma gücüne ciddi zarar veren ve Pers kökeninden olup Helen kültürüne yüzünü dönmüş bir şahsiyettir (Dizman, 2016, s. 37-40). Böyle etkili bir komutana ait yapılmış olan sanat eserlerini de dünya müzelerinde görmek mümkündür. Nitekim Louvre Müzesi'nde bulunan mermer büste (Resim 11-12) kral gücü sembolize eden bir aslan başlı kalpakla gösterilmiştir.

Büyük İskender döneminde çok daha geniş bir alana yayılan Mithra, bir taraftan Mezopotamya ve Anadolu inançlarında Hellenistik dönemde de Yunan ve Roma inançlarından etkilenmiştir. Yunanlılar, Hellenistik dönemden itibaren onu insan biçiminde belirtmeye başladılar. Yani bu dönemle insan şeklinde bir tanrı görünümü kazandı ve bu anlayış daha sonrasında Roma'da kabul görmeye devam etti (Mithra, 1986, s. 8229).

Resim 13. Santa Maria Capua Vetere de Mithraeum (Eski Capua"), II. yy. İtalya.

Resim 14. Močići'de Mithraeum, Güney Dubrovnik, Hırvatistan.

Mithra kültürünün temel ritüeli olarak tekrarlanan taurobolium'da, Mithra'nın boğayı kurban etme sahnesi canlandırılmaktadır (Resim 13-14). Genel olarak kurban edilen hayvanın tanrıya ulaşacağı onun da bu şekilde tanrılaşacağı, yani kurban olan hayvanın da tanrısal bir öneme sahip olduğu inancı mevcuttu. Ondan dolayıdır ki kurban edilecek hayvana büyük saygı gösterilir, süslenir ve incitilmezdi. Anadolu'da Kurban Bayramı'nda kurban için hazırlanan koçların süslenmesi ve incitilmemesi ve ona saygı duyulması benzer özellikleri gösteren kültürel ve inançsal değerlerdir (Ünal, 2001, s. 34-35).

Mithra ile ilgili olarak üretilen sanatsal çalışmaların tasvirlerinde aynı ortak özellikleri görmek mümkündür. Hepsinde de Mithra bir eliyle boğanın burnunun tutmuş diğer elinde ise bıçağı onun boynuna saplamaktadır (Resim 14-15). Boğa, başta Yahudiler olmak üzere birçok toplumun kurban hayvanı olmakla birlikte, Yahudi ulusunu temsil etmek bakımından Rönesans resim sanatında sıkça kullanılan bir hayvandır. Aynı zamanda Hıristiyanlıkta da sembol niteliği taşıyan boğa, sabır ve kuvvetin sembolü olarak kullanılmış (Ferguson, 1961, s. 22) ve Mithra'nın da bunu alt etmesi onun gücünün göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

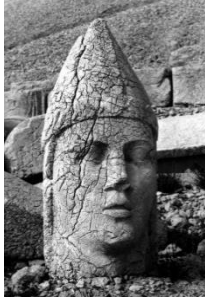
Sanatsal çalışmalarda Mithra boğayı öldürürken diğer üç hayvanın da kompozisyon içerisindeki durumları ikonografik bakımdan önem taşımaktadır. Kompozisyonlarda yılan ve köpek tam olarak bıçağın saplandığı yere doğru yönelmişlerken, akrep ise boğanın yumurtalıklarını kavramaktadır. Bıçağın saplandığı yerden buğday ve şarap fışkırmaktadır. Hemen hemen bütün mitolojik inançlarda ve modern çağlarda sadakat ve güvenin simgesi olarak köpek, Mısır'da kutsal yerlerin tek koruyucusu, yeraltı dünyasının tanrısı Hades'in Kerberos'u, Hıristiyanlıkta yedi uyuyanları koruyan hayvandır. Diğer dinlerde olduğu gibi İslamiyet'te de köpek önem taşımış ve bir köpeği öldürmek yedi insanı öldürmek kadar günah sayılmıştır (Erkal, 200: 428-429).

Resim 14. Mithra'nın Boğayı Kurban Etmesi (Heykelin Roma Dönemi Kopyası), II.yy., British Müzesi, Londra.

Resim 15. Mithra'da Tauroctony Sahnesi. Roma yakınlarındaki Fiano Romano, II veya III. yy., Louvre Müzesi, Paris.

Adıyaman Nemrut Dağı'nda, Zeus-Oromasdes/Ahura Mazda ile Yunan güneş tanrısı Helios'ın özdeşleştirildiği Mithra heykelleri bulunmaktadır. İran Mitraizmi ile Roma Mitraizmi arasındaki bağın Kommagene Krallığı tarafından oluşturulduğu hakkında ipuçları veren bu heykel ve kabartmalar, II. bin yıllık bir kültürel etkileşimin ve yaşanmışlıkların durumunu ortaya koymaktadır.

Resim 16. Nemrut Dağı Batı Terası, Apollon Mithras, Adıyaman.

Resim 17. Nemrut dağı, Nymphaioos'daki Arsameia (Eski Kale), Mithras-Helios, Adıyaman. (Mithras heykelinin kopup birbirinden ayrılmış iki parçasının birleştirilmiş hali.

Resim 18. Nemrut Dağı Batı Terası, Kum Taşı Kabartma Steli Adıyaman.

Alman Puchstein, yapmış olduğu incelemeler neticesinde Nemrut'ta bulunan figürlerin sırtlarında bulduğu bir kitabenin tercümesini yaptı. Bu kitabede yazılanlar, onu inşa eden kişinin, Persleri ve Helenleri soyunun “mutluluk veren kökleri” olarak nitelendirmesi, onun, doğu ve batı medeniyetleri arasında bir sentez yaratmaya çalıştığını göstermektedir. Puchstein, Karakuş Tepesi'nin doğusundaki sütun kasnaklarında yer alan kitabe ile ilgili yorumunda, kitabede orayı yaptıran şahsın, kendisini Büyük Kral Mithradates, yani Mithras tarafından armağan edilen” olarak göstermesi de İran'daki Mithra geleneğinin Anadolu'da yer alan Kommagene krallığında ne derece önemsendiğini göstermektedir. Kommagene tahtına geçen Antiochos'un babasının ve ondan sonra tahta geçen kralın da Mithradates adını taşıdığı görülmesi (Dörner, 1999, s. 46) bu önemsenmenin bir sonucu olarak görülürken, tüm bunlar İran'daki geleneğin bir şekilde Anadolu'da ki tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Kitabelerden yapılan tercümelere göre, Nemrut'ta bulunan Apollon heykeli (Resim 16) ile Mithra ve Yunan Tanrısı Helios (Resim 17) ilişkilendirilmiş, üçünün de kişilikleri bir heykel üzerinde canlandırılmıştır. Aslında burada yer alan tanrıların konumlarının benzer olduğu görülmüş, aynı özelliklere sahip farklı coğrafyaların tanrıları, bir şekilde aynı yapı üzerinde şekil bulmuştur. “Titan Tanrı Hyperion ile inek gözlü Euryphaissa ya da Theia'nın birlikteliğinden doğan Ay Tanrıçası Selene ile Şafak Tanrıçası Eos'un kardeşi ve kişileştirilmiş güneş” (Graves, 2012, s. 195) olarak değerlendirilen Yunan tanrısı Helios, Mithra ile ilişkilendirilmiştir. Nitekim birçok sanat eserinde ifade edilen Mithra'nın başı üzerinde ışın saçan bir taçla tasvir edilmesi, Helios'un bir özelliğinin yansıması olarak değerlendirilmiştir. Özellikle başının etrafındaki ışık saçan oklar (Resim 17-18) Helios'un güneşle ilişkilendirilmesinin sanatsal izdüşümüdür. “Her sabah doğuda Okeanos ırmağının oluşturduğu bataklıktan çıkan ve akşamleyin Okeanos'un karşı tarafına inen Helios, bu yolculuğu ateş saçan, çok hızlı koşan dört atın çektiği arabalarla yapar. Her şeyi gördüğü için

suçları ortaya çıkarır ve cezalandırırdı. Her bir sürüsü elli baş hayvandan oluşan, yedi inek, yedi de koyun sürüsü vardı ve bunların toplamı 700 hayvan etmektedir. Kutsal hayvanları beyaz at, horoz ve kavak olan Helios, şahlanan dört atın çektiği arabayla, güçlü ve yakışıklı bir genç olarak tasvir edilir.” (Cömert, 1980, s. 32). Yapılan sanatsal betimlemelerde Mithra sakalı olmayan, genç, yakışıklı ve mor urbalı olarak tasvir edilmiştir. Yunanistan’ın tamamına ve Rodos’a kadar yayılmış ve bu kültte güneş tanrısına at kurban edilmiş kahraman da onla özdeşleşmiştir. Işığın tanrısı Apollon ve ateş zanaatının ustası Hephaistos ile bir tutulmasına rağmen bir Titan olduğu için de, Olympos tanrılarıyla özdeşleşmemiş, Roma mitolojisinde karşılığı Sol (Güneş) veya Sol Invictus'tur (<http://yunanmitolojisi.com/tags/helios.html>).

“Prusya Kraliyet Bilimler Akademisi adına 1951 yılı temmuzunda F.K.Dörner’in araştırmalarında “Nymphasion”un (Kahta Çayı’nın) kıyısında Arsameia’da kaya duvarına kazılmış olarak bulunan kitabelerde, Kommagene kralı Antiochos’un yaptırdığı anıtta, kralın Mithradates ile bağlantısı anlatılmıştır (Dörner, 1999, s. 177). Kitabenin vermiş olduğu en önemli bilgilerden birisi de Kommagene kralı Antiochos’un, babası Kral Mithradates’ten gurur duyduğu ve onu yücelttiği görülmektedir. Onun içindir ki kral ile Mithra’nın selamlaştığı kabarmaların bölgede gerek kaya yüzeylerine gerekse kumtaşından yapılmış örneklerini görmek mümkündür (Resim 18).

SONUÇ

İnsanoğlu, tarih sahnesinde görüldüğü dönemden itibaren yaşamış olduğu coğrafyanın ve iklimin de etkisiyle ve bunların şekillendirmesinin de bir sonucu olarak kendine bir kültür yaratmıştır. Ortaya konulan bu kültür, her ne kadar yöresel ya da bölgesel yapılanmalara göre şekillenmiş olsa da, insanoğlunda dünyayı algılama ve değerlendirme bağlamında bir ortak anlayışın olduğunu görmek mümkündür. Nitekim çok farklı bölgelerde olmasına rağmen birçok benzer kültürel yapılanmanın benzerlik gösterdiğine şahit olunmaktadır. Nitekim kurban ve tufanın dünyanın birçok bölgesinde benzer özellikler göstererek varlık göstermesi, buna en güzel örneği teşkil etmektedir. Burada şunu da ortaya koymak gerekir ki işte kültürel ya da inançsal olarak varlık gösteren bu değerler kendini o toplumun sanatında da göstermiştir. Bir toplumun sanatının onun kültüründen bağımsız olarak düşünülmemeyeceğinin dikkate alındığında, bu durumun da çok doğal olduğu görülmektedir. İşte bu çalışmada da insanlığa ait ortak özellikler gösteren kültürel değerlerle ilgili bilgilendirmelerde bulunmuş ve bunun sanatsal yansımaları bakımından özellikle de heykel ve kabartma örnekler üzerinde durulmuştur. Bu ortak özellik gösteren değerlerin dünyanın birçok yerinde benzerlik göstermesi toplumlar arasındaki kültürel bir ilişkilendirilmenin oluşmasına katkı sağlarken aynı zamanda dünya üzerindeki kültürel çeşitlilik bakımından da ciddi yararlar sağlamaktadır.

İşte ortak özellik gösteren bu değerlere dikkat çekilmesi gelecekte dünya barışının sağlanmasına katkı sağlayacak, insanları ortak hedeflerde birleştirecek bir durum arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- And, M. (2012). *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitolojyası*. İstanbul: YKY.
- Mithra (1986). *Büyük Larousee Sözlük ve Ansiklopedi* içinde (Cilt. 16, s. 8229). İstanbul: Milliyet Gazetecilik A.Ş.
- Cömert, B. (1980). *Mitoloji ve İkonografi*, Ankara: Meteksan Ltd. Şti.
- Cumont, F. V. (1911). *The Oriental Religions In Roman Paganism*. London: The Open Court Publishing Company.
- Dizman, İ. (2016). Zehir Kral VI. Mithridates, *Atlas Tarih*, 14, 37-41.
- Dörner, F. K. (1999). *Nemrud Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erder, C. (2007). *Tarihi Çevre Bilinci*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ergun, P. (2012) Küresel Dünyanın Tüketim Mitleri Fakelore'un Başarısı: Yılbaşı Mı Kutluyoruz Noel Mi?, *Millî Folklor*, 95, 147-160.
- Erkal, M.(2000). *Semboller ve Yorumları*, İstanbul: Zafer Matbaası.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1997). *Anadolu Uygarlığı*, İstanbul: Der Yayınları.
- Ferguson, G. (1961). *Signs&Symbols in Christian Art*, London: Oxrord University Press.
- Gezgin, D. (2009). *Su Mitosları*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Graves, R.(2012). *Yunan Mitleri*, İstanbul: Say Yayıncılık.
- Işık, H. (1997). Dini Kökeni Açısından Noel ve Yılbaşı, S. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7, 447-468.
- Kızıl, H. (2013) Mitra'dan Mithras'ın Sırları'na Mitraizm'in Kuruluş Serüveni, *Ekev Akademi Dergisi*, 55,113-136.
- Korkmaz, M. (2012). *Mitoloji Sözlüğü*, Ankara: Alter Yayın.
- Lévi-Strauss, C. (1986). *Mit ve Anlam*, İstanbul: Alan Yayınları.
- Mitoloji (2012). Yayına Hazırlayan Emre Ergüven, İstanbul: NTV Yayınları.
- Tez, Z. (2008). *Mitolojinin Kültürel Tarihi*, İstanbul: Doruk.
- Seyidoğlu, B.(2007). Sel Mitleri, *Milli Folklor*, 76, 26-29.
- Şentürk, L.V. (2012). *Analitik Resim Çözümlenmeleri*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ülken, H.Z. (2006). *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, İstanbul: Ülken Yayınları.

Ünal, M. Y. (2001). *Anadolu Anatanrıçası Kibele*, Ankara: Öteki Yayınevi.
<http://yunanmitolojisi.com/tags/helios.html> (Erişim Tarihi: 24.12.2016)